

БӨЛІМ: BUKETOV UNIVERSITY / UNIVER / СТУДЕНТ

Кер заманның күйі мен күресі: Нарманбеттің өлеңдеріндегі ұлтты ояту ұраны

ЖАРИЯЛАНДЫ
02.12.2025**ТІРЕК СӨЗДЕР**«Рухани жаңғыру», әлеуметтік сын,
Кер заман, Қазақ поэзиясы, Қоғамдық күрес,
Моральдық қарсы тұру,
Нарманбет Орманбетұлы, Ұлтты ояту**СІЛТЕМЕ**<https://bilimger.kz/185473/>**Төкен Айбар**

Академик Е.А.Бөкетов атындағы

Қарағанды ұлттық зерттеу университетінің 3-курс студенті

Жетекші: **Бабашов Азат Мақсұтбекұлы**

Нарманбет Орманбетұлының поэзиясы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының рухани өмірінде ерекше орын алады. Дәл осы кезеңде дәстүрлі тіршілік жүйесі, қоғамдық құрылым мен мәдени ұстындар отарлық саясаттың, әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің ықпалымен түбегейлі түрленуге ұшырады. Ғасырлар бойы көшпелі өркениет жағдайында өмір сүрген қазақ халқы жаңа әкімшілік тәртіптердің енгізілуімен, жер мәселесінің ушығуымен және мемлекеттік басқару жүйесінің өзгеруімен бетпе-бет келді. Ел ішіндегі осы тарихи күйзеліс, халық «кер заман» деп атаған кезең, Нарманбет шығармашылығына терең идеялық негіз болды.

Ақын поэзияны тек көркемдік құрал емес, заман тынысын аңдаудың, қоғамдық жағдайды саралаудың интеллектуалдық тәсілі ретінде қарастырды. Ол өз дәуірінің қилы тағдырын жан-тәнімен сезініп, оны бейнелі әрі астарлы образдар арқылы жеткізді. Оның жырларында жерден айырылу, салықтың күшеюі, рулық-қауымдық институттардың әлсіреуі, ішкі басқарудың күйреуі секілді құбылыстар көрініс тапты. Бірақ Нарманбет үшін ең қатерлі мәселе — сыртқы қысымнан гөрі, халықтың ішкі жан дүниесін жайлаған енжарлық пен рухани сұрқайлық еді. Сол себепті оның шығармашылығының өзегіне ұлтты рухани ояту, елді серпілту идеясы айналды.

Түйін сөздер: Нарманбет Орманбетұлы, Қазақ поэзиясы, Кер заман, Ұлтты ояту, Рухани жаңғыру, Қоғамдық күрес, Моральдық қарсы тұру, Әлеуметтік сын

«КЕР ЗАМАН» ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ

XIX ғасырдың соңына қарай қазақ даласында әкімшілік реформалар жедел жүргізілді. Орыс қоныстанушыларының көптеп келуі, болыс-уезд жүйесінің енгізілуі, дәстүрлі құқықтық нормалардың әлсіреуі — барлығы халықтың бұрынғы еркіндігіне айтарлықтай нұқсан келтірді. Жердің тарылуы, шаруашылық дағдарысы қазақ қоғамын тығырыққа тіреді. Ақын бұл үдерісті «ел мұңы», «қасірет», «тар заман» секілді бейнелеулер арқылы көрсетті.

Нарманбет үшін «кер заман» — уақыттың ауыртпалығы ғана емес, буындар сабақтастығы үзіліп, қоғам рухани тұтастығынан айырылған дәуір. Халықтың селқос күйге түсуі, заман талабына бейімделе алмауы ақын үшін үлкен қауіп еді. Сондықтан оның поэзиясында адамның ішкі рухын ояту, ұлттық сергектікке шақыру идеясы алдыңғы қатарға шығады.

Күрес және моральдық қарсы тұру идеясы

Нарманбет жырларындағы «күрес» ұғымы тек сыртқы қарсылықты емес, терең философиялық мағынадағы рухани шайқасты білдіреді. Бұл — ұлттық болмысты сақтау, тарихи жадыны ұмытпау, әділет үшін табандылық таныту. Ақынның пікірінше, рухани әлсіздік — кез келген сыртқы күштен қауіпті.

Сондықтан ол өзінің өлеңдері арқылы халық санасын серпілтуге, ұлттық жауапкершілікті күшейтуге талпынды. Оның поэзиясы өткенді дәріптеу үшін емес, одан сабақ алып, болашаққа бағдар түзету үшін қажет моральдық тірекке айналды. Тамырынан қол үзген халықтың ертеңі бұлыңғыр болатынын ақын жиі ескертеді.

Оянған ұлт бейнесі

Нарманбет шығармашылығында «ояну» мотиві түрлі көркемдік тәсілдер арқылы беріледі. Ақын адамды ойлануға, ар-ұятын оятуға, ұлттық қадір-қасиетті сезінуге шақырады. Табиғат құбылыстары мен тіршілік көріністерінен алынған: қураған бұлақ, сары күз, қыспақ қыс, қу тақыр дала — бәрі қоғамның көңіл күйін бейнелейтін метафораларға айналады.

Ақынның «елім», «жұртым», «қазағым» деп сөйлеуі оның үндеуінің халықтық сипат алуына жол ашады. Ол бай мен кедейді, би мен қараны бөлмейді — бәрін ортақ тағдыр, ортақ жауапкершілік біріктіретінін көрсетеді.

Әлеуметтік сын және оның тәрбиелік маңызы

Нарманбет халыққа кесірін тигізген әділетсіздіктерді ашық сынады. Ол мансап үшін ұлттық мүддені сатқандарды, құндылықтардан безінгендерді қатты сынап, олардың әрекетін қоғамға қауіпті деп есептейді. Ақынның сыны — қиратушы емес, қайта халықты

тазалыққа, ар-намысқа, әділетке шақыратын сын.

Оның көзқарасы бойынша, қоғам тек сыртқы күштің қыспағынан емес, ішкі алауыздық пен рухани азғындаудан да әлсірейді. Сондықтан ішкі тәртіпті түзету — басты міндеттердің бірі.

Нарманбет Орманбетұлының өлеңдері қазақ поэзиясында ұлт сана-сезімін оятуда ерекше орын алады. XIX ғасырдың соңғы ширегінде және XX ғасырдың басында қазақ қоғамы көптеген әлеуметтік, саяси және мәдени өзгерістерге ұшырады. Көне дәстүрлер мен дәстүрлі өмір салты жаңа билік жүйесі мен экономикалық реформалардың қысымы астында қалды. Сол кезеңді Нарманбет «кер заман» деп атап, өзінің шығармашылығында халықтың ауыр тағдырын, ұлттық рухтың әлсіреуін көрсетеді.

Нарманбет өлеңдерінде ұлтты ояту мотиві басты рөл атқарады. Ол поэзияны тек сезім мен эмоцияны білдіру құралы емес, қоғамдағы әділетсіздікті көрсету және халықты моральдық тұрғыдан ояту жолы деп санайды. Оның өлеңдерінде елдің бірлігі, ұлттық дәстүрлердің сақталуы және рухани күштің артуы туралы ойлар көрініс табады.

Поэт өзінің шығармаларында тарихи оқиғаларды, әлеуметтік мәселелерді, халықтың азаптарын және сыртқы қысымды бейнелей отырып, әрқашан моральдық күресті насихаттайды. Ол ұрпаққа өткеннің сабақтарын еске салып, ұлттық сана мен жауапкершілікті оятуға шақырады. Нарманбет үшін күрес тек сыртқы қысыммен ғана емес, ішкі рухани әлсіздікке қарсы да бағытталған.

Өлеңдеріндегі тілдік және көркемдік құралдар арқылы Нарманбет әрбір оқырманды ойлануға, өз ұлтының тағдырына жауапкершілікпен қарауға жетелейді. Ол табиғат бейнесі, тұрмыстық сәттер мен тарихи оқиғаларды қолдана отырып, халыққа өзінің рухани күшін қайта табуға мүмкіндік береді.

Рухани жаңғыру идеясының бастауы

Бүгінгі «Рухани жаңғыру» тұжырымдамасының мағыналық негіздерін Нарманбет жырларынан анық көруге болады. Ақын үшін жаңғыру — жан-дүниені тазарту, сананы серпілту, ұлт болмысын сақтаудың ең сенімді жолы. Ол халықты уақыттың қиындығына шағымдануға емес, өз ішінен қайрат тауып, алға қадам жасауға шақырады.

Ақынның сенімі бойынша, рухани тұрғыдан оянған ел қандай да бір сыртқы қысымға төтеп бере алады.

Нарманбет Орманбетұлының поэзиясы қазақ әдебиетінде ерекше мәнге ие. Ол өз шығармашылығында XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында қазақ қоғамының күрделі әлеуметтік-саяси жағдайын бейнелейді. Сол кезеңді Нарманбет «кер заман» деп сипаттап, халықтың рухани және материалдық қиыншылықтарын өз өлеңдерінде көрсету арқылы ұлттық сана мен бірлікті оятуға тырысады. Қазақ қоғамы,

ғасырлар бойы көшпелі өмір салтын ұстанған, жаңа әкімшілік және экономикалық жүйелердің қысымы астында қалды. Жер, су, мал сияқты дәстүрлі ресурстардың шектеулігі халықты әлеуметтік тұрғыдан әлсіретіп, ұлттық рухтың құлдырауына әкелді

Нарманбет үшін поэзия – тек эмоция мен эстетикалық құндылық емес, қоғамдағы әділетсіздікті көрсету және халықты моральдық тұрғыдан ояту құралы болды. Оның өлеңдерінде халықтың бірлігі, дәстүр мен мәдени мұраны сақтау, ұлттық қадір-қасиетті қорғау тақырыптары басты рөл атқарады. Поэт әрбір оқырманға ел тағдырына жауапкершілікпен қарауды, рухани күшін арттыруды насихаттайды.

Өлеңдеріндегі күрес мотиві Нарманбет үшін тек сыртқы қысымға қарсы бағытталмай, ішкі рухани әлсіздікке қарсы да бағытталған. Ол халықтың моральдық құндылықтарының төмендеуін ең басты қауіп ретінде қарастырады. Сол себепті оның шығармашылығында күрес – бұл білімділік, тарихи сананы қалыптастыру және ұлттық өзін-өзі тану жолындағы күрес. Нарманбет өткен тарихты еске салып, халыққа ұрпақтан қалған сабақтарды жеткізеді. Ол ұрпаққа ұлттық бірліктің, рухани күштің, дәстүрлі құндылықтардың маңызын түсіндіруді мақсат етеді.

Нарманбет өлеңдерінде ұлтты ояту мотиві әртүрлі көркемдік тәсілдер арқылы беріледі. Ол табиғат бейнесін, тарихи оқиғаларды, тұрмыстық сәттерді пайдаланып, оқырманды ойлануға және өз ұлтының тағдырына жауапкершілікпен қарауға шақырады. Мысалы, қыстың қаталдығы, жаздың құрғақтығы, дала мен өзендердің күйі – барлығы халықтың қиыншылықтары мен рухани әлсіздігін бейнелейтін символдар болып саналады.

Сонымен қатар, Нарманбет шығармаларында әрқашан халыққа тікелей үндеу бар: «елім», «жұртым», «қазағым» сияқты сөздер арқылы поэзия оқырманды жалпы ұлттық процеске тартады. Бұл тәсіл ұлттық сана мен бірлікті күшейтеді, әрбір адамға өзінің жауапкершілігін сездіруге мүмкіндік береді.

Поэт әлеуметтік әділетсіздікті, дәстүрлі институттардың әлсіреуін және моральдық құндылықтардың төмендеуін сынға алады. Ол халықтың ішкі рухани күшін сақтамау оның еркіндігіне және тәуелсіздігіне қауіп төндіреді деп есептейді. Осы арқылы Нарманбет ұлтты ояту арқылы халықты біріктіруді, рухани тазалық пен ұлттық сана-сезімді қалпына келтіруді көздейді.

Нарманбеттің шығармашылығында «рухани жаңғыру» идеясы көрініс табады. Поэт халықты сыртқы қысымнан гөрі ішкі рухани жаңару арқылы құтқаруға болады деп сенеді. Ол өлеңдерінде әрбір адамға өзінің рухын күшейтуді, ұлттық сана мен мәдени мұраны сақтауды насихаттайды. Ұлттың рухани күші мен бірлігі оның басты байлығы, ал бұл байлық кез келген қиындыққа төтеп бере алады.

Қорытындылай келе, Нарманбеттің поэзиясы – халыққа бағытталған рухани шақыру.

Ол ұлтты ояту арқылы моральдық, мәдени және рухани тұрғыдан қайта өмірге келтіруге тырысады. Оның шығармашылығы қазіргі заманда да өзектілігін жоғалтпайды, өйткені ол бізге ұлттық сана мен бірліктің, рухани күштің және тарихи сабақтардың маңызын еске салады

ҚОРЫТЫНДЫ

Нарманбет поэзиясы — өз дәуірінің күрделі рухани құбылыстарын терең бейнелеген құнды мұра. Оның шығармаларында ғасыр ауысымындағы қоғамдық күйзеліс, халықтың ішкі қайғысы, елдің күйреу қаупі мен үміті тоғысады. Ақынның басты мұраты — халықты ояту, елді рухани біріктіру, адами құндылықтарды сақтау.

Сондықтан Нарманбеттің поэзиясы бүгінгі күнде де өз маңызын жойған жоқ. Ол халықтың күші — рухында, бірлігінде, тарихи жады мен адамдық қасиетінде екенін еске салады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ахметова, Г. «Қазақ поэзиясының тарихы». Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2015.
2. Байкенова, А. «Кер заман және қазақ қоғамының дамуы». Астана: Литература баспасы, 2018.
3. Нарманбет Орманбетұлы. «Өлеңдер жинағы». Алматы: Жазушы, 2003.
4. Досмұхамедов, С. «Қазақ поэзиясы мен ұлттық сана». Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2016.
5. Есмұратов, Б. «Ұлттық сана мен рухани жаңғыру». Астана: Философия және мәдениет, 2017.
6. Қасенов, Ж. «XX ғасыр басындағы қазақ қоғамы». Алматы: Аңғар, 2012.
7. Султанов, Р. «Поэзиядағы әлеуметтік сын: Нарманбеттің шығармалары». Алматы: Ғылым, 2020.
8. Төлегенова, Ш. «Кер заман поэзиясы: тарихи және философиялық аспектілер». Алматы: Филология, 2019.